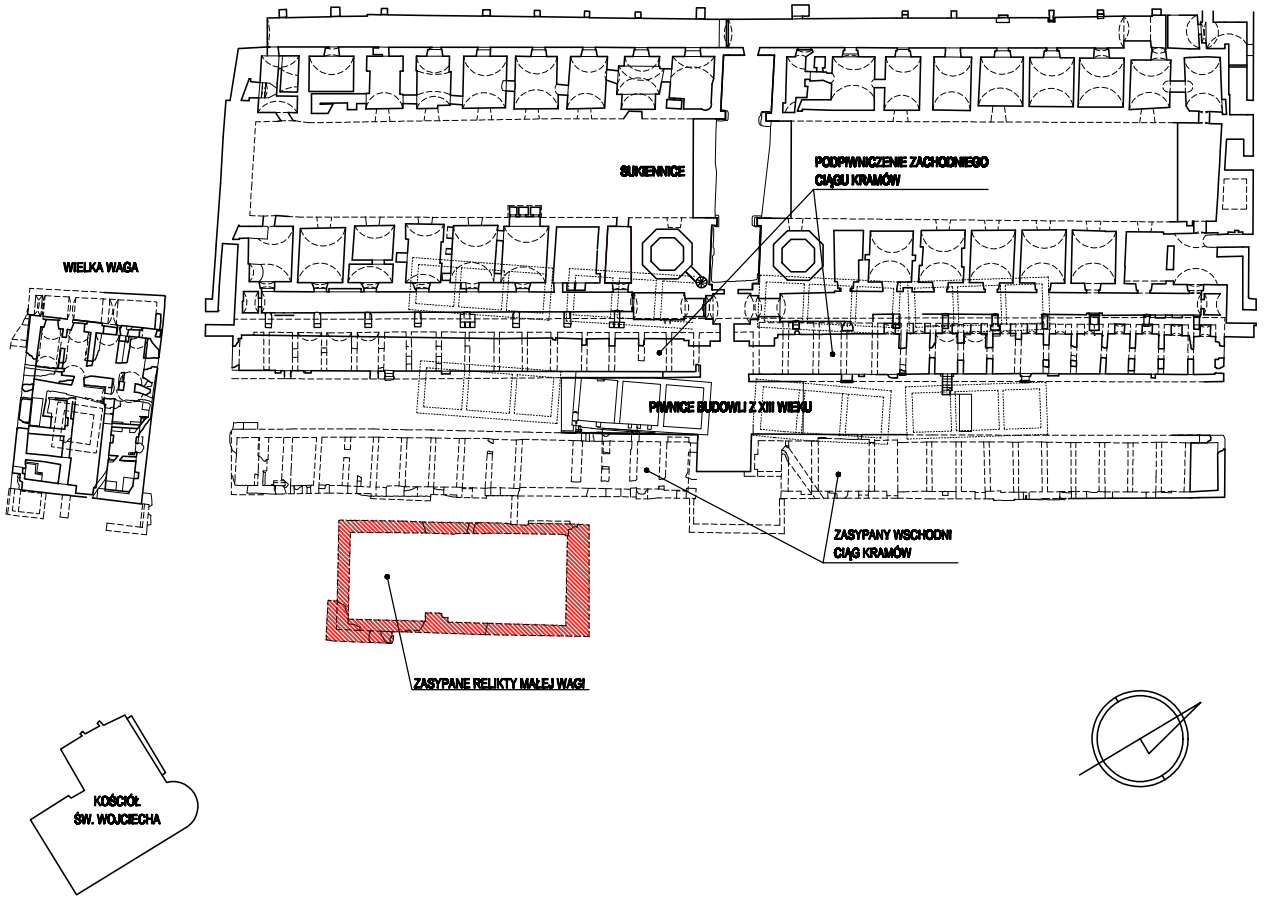
Budynek Małej Wagi na Rynku krakowskim – próba rekonstrukcji



Rynek Główny, część centralna – sytuacja odkrytych murów Małej Wagi, oprac. graficznie B. Woch na podstawie planu A. Kadłuczki Budowa podziemnych pomieszczeń sanitarno-technicznych oraz ekspozycji muzealnej pod płytą Rynku Głównego (…) w Krakowie*, 2008 r.*

Wstęp

W 2005 roku odkryto mury obwodowe budynku Małej Wagi. Badawcze prace archeologiczne i architektoniczne realizował zespół pod kierunkiem naukowym dr. Cezarego Buśko. Po osiągnięciu korony murów obwodowych dalszych badań zaniechano[1]. Jednakże dostępna i bardzo wyrazista ikonografia gmachu, jak i niedawno wydane materiały źródłowe dotyczące zabudowy handlowej Rynku, w powiązaniu z wynikami prac terenowych skłaniają nas do próby uporządkowania dotychczasowych poglądów o tym ciekawym, a wciąż zagadkowym obiekcie[2].

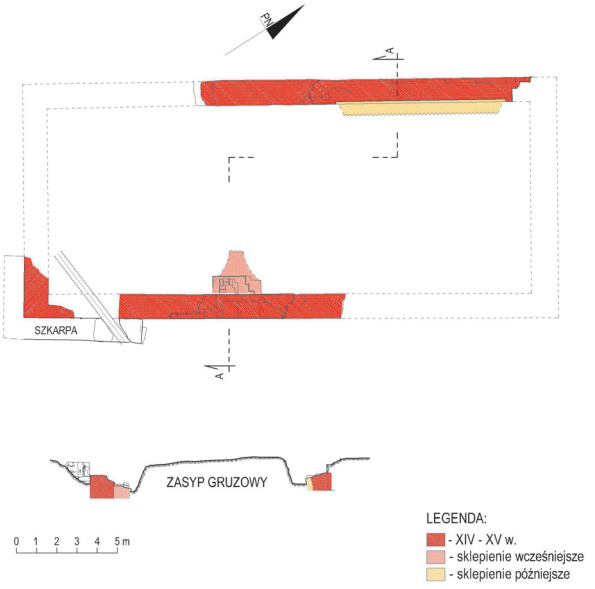
[1] Decyzją Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie obiekt pozostawiono do „przyszłych badań".

[2] *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV–XIX w.). Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka. Kraków 2007.

Zasób archiwaliów odnoszących się do Małej Wagi jest dość obfity, skromnie natomiast w tym kontekście prezentują się źródła archeologiczne, które mogłyby zweryfikować lub uszczegółowić dostępne informacje.

Przed przeprowadzeniem ostatnich badań prace archeologiczne strefy bezpośrednio związanej z Małą Wagą były realizowane dwukrotnie. W latach 1961–1962 prowadził je zespół z krakowskiego Muzeum Archeologicznego wspólnie z Politechniką Krakowską. Dla naszych rozważań istotne są dane uzyskane z wykopu Sukiennice II[3] (sięgał od wschodniego muru Sukiennic, przez Kramy Bogate, po niemal północno-wschodni narożnik Małej Wagi). Ówczesne rozpoznanie układu stratygraficznego stanowi istotne źródło dla badań nad zagadnieniem gmachu wagi, ponieważ opisuje sytuację w jej bezpośrednim sąsiedztwie; niestety zaprezentowaną interpretację stratyfikacji trudno przyjąć bez zastrzeżeń. Prace w obrębie wykopu Sukiennice II przyniosły ważne ustalenia dla interesującej nas strefy, dotyczące przemian zachodzących w XIII wieku i pierwszej połowie XIV wieku, natomiast w odniesieniu do okresów późniejszych są mniej wiarygodne.

Kolejne badania zrealizowane zostały w 2003 roku (Muzeum Archeologiczne w Krakowie, pracami kierował Emil Zaitz)[4]. Wykop badawczy, oznaczony numerem 5/03, założono pomiędzy murami magistralnymi Małej Wagi i Kramów Bogatych. Sięgał on nieznacznie także w obręb wnętrza kramów. Wykop ten znajdował się w odległości około 15 m na południe od dawnego wykopu Sukiennice II. Lokalizacja wykopu nr 5/03 umożliwiała rozpoznanie „przejścia" pomiędzy kramami a wagą (w jego pełnej szerokości około 3 m), co dawało możliwość rozpoznania układu nawarstwień w tej strefie Rynku. W opublikowanym sprawozdaniu z badań, Emil Zaitz podkreślając fakt „rozpoznania stratygrafii", przyznał zarazem, że badania nie przyniosły „informacji pozwalających na dokładne datowanie Małej Wagi"[5]. Czas budowy gmachu określił na początek lub połowę XIV wieku, uznając zarazem, że budynek jest starszy od Kramów Bogatych[6]. Zamieszczony w sprawozdaniu rysunek profilu wykopu ukazuje niepełny układ stratygraficzny, a lektura komentarza przynosi szereg informacji budzących wątpliwości[7]. O ile nie kwestionujemy opisu relacji względnych, to problematyczne dla nas pozostaje określenie chronologii warstw według badań z 2003 roku (słabe



Mury Małej Wagi – rzut i przekrój; pomiar i rysunek M. Mamica, oprac. D. Rozbicka

podstawy źródłowe; w sekwencji od połowy XIV wieku do XIX wieku całkowicie brak danych do datowania). Budzi nasze wątpliwości interpretacja procesów depozycyjnych i ich odniesienie do historii budynku, a w konsekwencji zbyt wczesne, naszym zdaniem, datowanie omawianej budowli. Kontrowersyjna pozostaje teza o wybieraniu gruntu „pod piwnice" w trakcie wznoszenia budynku wagi, zdaniem autora najpóźniej w połowie XIV wieku. Co prawda źródła różnego typu poświadczają istnienie piwnicy, jednak według naszych ustaleń założonej, a na pewno przesklepionej wtórnie w obiekcie od pewnego czasu istniejącym, w dodatku nie wcześniej niż na przełomie XV i XVI wieku lub na początku XVI stulecia. Wskazują na to przedstawione niżej analizy architektoniczne oraz przede wszystkim źródła pisane dotyczące zabudowy Rynku. Badania z 2003 roku przyniosły kilka interesujących spostrzeżeń, choć teza o „rozpoznaniu" budowli była przedwczesna. Warto jednak podkreślić, że wyniki tamtych prac nadal pozostają jedynym źródłem informacji o relacjach murowanych struktur Małej Wagi z nawarstwieniami Rynku.

Badania archeologiczne w 2005 roku miały bardzo ograniczony zakres – odsłonięte zostały jedynie korony murów obwodowych. Usunięto ponadto niewielką część zasypu wnętrza obiektu w celu odsłonięcia fragmentów lic murów i pozostałości sklepień. Zachowane relikty murowe (i zasyp wnętrza) nakrywał nasyp gruzowy uformowany bezpośrednio po wyburzeniu gmachu wagi (w 1801 roku). Strop nasypu sięgał niwelacyjnych warstw z XIX i XX wieku. Wobec braku stosownego zezwolenia na kontynuowanie badań nie podjęto prac eksploracyjnych, a obiekt został ponownie zasypany. W trakcie badań sporządzona została inwentaryzacja zachowanych murów, co pozwoliło na weryfikację źródeł kartograficznych i podjęcie próby rekonstrukcji. Odsłonięto niektóre partie struktur murowanych dla analiz architektonicznych; pobrano próbki zaprawy wapiennej i cegieł do analiz fizykochemicznych, mogących

[3] Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne prowadzone na Rynku Głównym w Krakowie w latach 1961–1963*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1964, t. 12, nr 1, s. 159–167, ryc. 1; Wałowy A.: *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*. „Materiały Archeologiczne" 1979, t. 19, s. 5–163.

[4] Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2003 roku. W: *VI Konferencja Naukowo-Techniczna „Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych REW–INŻ. 2004". Kraków, 24–26 listopada 2004 r. Materiały konferencyjne*. T. 1. Kraków 2004, s. 277 i nn., ryc. 9.

[5] Ibidem, s. 277.

[6] Loc. cit.

[7] Ibidem, s. 295, ryc. 9.



Wschodni mur Małej Wagi z fragmentem ceglanego sklepienia dostawionym na własnym płaszczu; fot. T. Kalarus

uściślić datowanie budynku. Pozyskane z zasypu gruzowego zabytki, jako zalegające na wtórnym złożu, siłą rzeczy nie posiadają zbytniego waloru poznawczego.

Opis obiektu i wątki jego murów

W zapisce z 1826 roku (powstałej 25 lat po zburzeniu Małej Wagi) lapidarnie scharakteryzowano omawiany budynek jako „Wagę Małą dawniej Woskową oraz Smatrus zwaną”[8]. Relikty gmachu Małej Wagi znajdują się we wschodniej części Rynku Głównego. Budynek założony był równolegle do Kramów Bogatych, stojąc po ich wschodniej stronie. W przeciwieństwie do pozostałych budowli rynkowych, wyburzanych w XIX wieku, mury Małej Wagi rozebrano do znacznej głębokości (od 1,5 do 3,5 m poniżej obecnej nawierzchni Rynku). Pozostałości gmachu zasypano gruzem, a teren zniwelowano do ówczesnego poziomu użytkowego Rynku.

Uwidocznione w badaniach archeologicznych relikty budynku pozwoliły określić jego rzut – prostokąt o osi dłuższej założonej w kierunku mniej więcej północ – południe (wymiary: około 26,5 x około 12 m). Nie stwierdzono rozwarstwienia murów magistralnych na kolejne fazy budowlane. Mury wykonane były z nieregularnych złomów kamienia łamanego (wapień jurajski), kładzionego na zaprawie wapienno-piaskowej. W obecnym stanie odsłonięcia murów nie odnaleziono też śladów podziałów wnętrza budynku, stwierdzono natomiast jego wtórne przesklepienie w najniższej kondygnacji, zinterpretowanej jako piwnice. Podpiwniczenie to potwierdzają fragmenty dwóch sklepień zachowane przy wschodnim i zachodnim murze. Do muru wschodniego dostawiono na własnym płaszczu sklepienie z cegły palcowanej o wymiarach 8 x 13–13,5 x 27 cm. W północnej partii muru zachodniego osadzone jest (zapewne we wtórnie wykutej poziomej bruździe) sklepienie ceglane wykonane z cegły palcowanej (8 x 12,5 x 27 cm). Przy narożniku południowo-wschodnim zachował się fundament wtórnego oszkarpowania. Jest to mur fundamentowy założony na rzucie litery L, dostawiony od zewnątrz do murów magistralnych; wykonany z nieregularnych złomów wapienia i fragmentów cegieł, zachowany stosunkowo wysoko. Jest to pozostałość po narożnej szkarpie. Na licu wewnętrznym szkarpy wątek i zaprawa zachowały negatywowy odcisk lica wyburzonego narożnika starszych murów magistralnych. Przy północnej partii muru zachodniego odkryto mur fundamentowy, przerwany przez ciąg rur gazowych z XX wieku, biegnących na linii wschód – zachód. Fundament zbudowany jest z nieregularnych złomów ka-

[8] Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej cyt.: APKr), sygn. WMK Hip. 3, nr 8.



Korona wschodniego muru Małej Wagi (po prawej u dołu) oraz mur oszkarpowania południowo-wschodniego narożnika (w głębi); fot. T. Kalarus

mienia łamanego i fragmentów cegieł – nieregularne („poszarpane") lico wątku dostępne było od strony wschodniej. Jest to niewątpliwie fragment jakiejś późnej przybudówki, prawdopodobnie dostawionej do muru pozostałego po wadze już po jej wyburzeniu.

Uporządkowanie wiedzy o Małej Wadze

Bałagan w sprawie lokalizacji Małej Wagi wprowadził zasłużony badacz przeszłości naszego miasta Ambroży Grabowski. Na schematycznym planie Rynku mylnie, bo w północno-zachodniej jego części, przedstawił Dom Kuśnierski i Małą Wagę w jednym budynku (co z kolei było zgodne z prawdą)[9]. Już Józef Wawel-Louis prawidłowo zinterpretował lokalizację Małej Wagi i powtórzył informację o jej połączeniu ze Smatruzem Kuśnierskim[10]. Pomimo to Stanisław

[9] APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 23, s. 891, 893.

[10] Wawel-Louis J.: *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*. Kraków 1890, s. 27, 28.

Tomkowicz ponownie wahał się z ustaleniem miejsca Małej Wagi w obrębie Rynku[11]. Lokalizacja została ostatecznie potwierdzona w drugiej połowie XX wieku, a w latach ostatnich przez Aldonę Sudacką, autorkę pierwszych obszerniejszych omówień dziejów i przekształceń Małej Wagi[12].

Główną tezą niniejszego artykułu jest identyfikacja odkrytych reliktów murów z gmachem Małej Wagi, pojmowanej zarówno jako siedziba instytucji, jak i pomieszczenia dla urządzenia ważącego. Sądzimy, że lokalizacja ta istniała od samego początku funkcjonowania budynku murowanego i być może pokrywa się z lokalizacją domniemanego pierwotnego budynku drewnianego lub wolno stojącego urządzenia. Do wyrażenia powyższego poglądu upoważnia nas fakt potwierdzenia zjawiska „zasiedzenia" pewnych instytucji miejskich (w tym przypadku obu wag) w miejscach potwierdzonych nowożytnymi przekazami archiwalnymi. Należy jednak pamiętać, że Stanisław Kutrzeba obie krakowskie wagi widział (można domyślać się, że w ich początkach) w jednym budynku[13]. Zakładając takie rozwiązanie, miejscem połączenia obu instytucji mógł być tylko rejon lub budynek Wielkiej Wagi[14].

Faza I – pierwotny murowany gotycki budynek

Mała Waga (*pensa minor*) zwana była także Wagą Woskową. Ważono w niej lekkie towary, w ładunkach o ciężarze do jednego cetnara, takie jak wosk, pieprz oraz inne przyprawy korzenne, poza tym mydło, sadło, smołę, ałun, siarkę, żywicę, czyli tzw. ponderabilia[15]. Informuje o tym późna zapiska z 1490 roku[16]. Należy przypomnieć, że w 1358 roku został wydany przywilej Kazimierza Wielkiego nadający miastu m.in. dwie wagi[17]. Można domniemywać, że były to, nieco później nazwane, wagi Wielka i Mała.

W 1364 roku powstał wilkierz *De pensa maiori et minori*[18]. Dokument ten potwierdził funkcjonowanie, bądź też ostateczny zamiar urządzenia, dwóch instytucji ważących. Lata 1358–1364 wyznaczają prawdopodobną dolną granicę działalności Małej Wagi. Istniał jakiś związek tej ostatniej z topnią wosku i prawdopodobnie łoju, w latach 1392–1395 przeniesioną poza mury miejskie[19].

Niemal przez cały XIV wiek brak jest wzmianek o istnieniu Małej Wagi[20], natomiast na pewno istniała ona pod koniec tego stulecia, o czym świadczą wzmianki o dochodach z niej, spisane w latach 1390–1414[21]. W tym samym czasie, w latach 1391–1405, odnotowano wydatki na prace budowlane prowadzone niewątpliwie przy wznoszeniu nowej siedziby wagi[22]. Zakres prac był zróżnicowany: w 1391 roku zakupiono dla nowej wagi materiały budowlane, głównie belki i dachówki, a także gonty[23]. Zastanawia brak w tym roku jakiejkolwiek zapiski o zakupie kamieni lub cegieł. Te ostatnie materiały kupowano kilkanaście lat później, w 1405 roku[24]. Miasto wydało wówczas na *super nova pensa* 319 marek, 19 groszy i 12 denarów. Między innymi dzięki odkryciom archeologicznym w obrębie murów Wielkiej Wagi, których najwcześniejsze datowanie to połowa XIV wieku, zapiski o nowej wadze można przypisać do budynku Małej Wagi. Problem ten wyjaśniła Aldona Sudacka, interpretując zapiski z lat 1416, 1425 i 1445, w których wymieniono jako połączone Małą Wagę (w 1416 roku zwaną także Nową Wagą) i Dom Kuśnierski[25] (zob. niżej). Autorka podkreśla, że prace przy budowie wagi trwały do 1408 roku[26].

[11] Tomkowicz S.: *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*. Biblioteka Krakowska nr 63–64. Kraków 1926, s. 37.

[12] Rederowa D.: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809). Część I. Zagadnienia urbanistyczne*. „Rocznik Krakowski" 1957–1959, t. 34, s. 90. Aldona Sudacka i Waldemar Komorowski sporządzili na potrzeby badań archeologicznych (2005–2007) kwerendę źródłową do zabudowy wschodniej strony Rynku, a niektóre z materiałów opublikowali: Sudacka A.: *Budynek Małej Wagi na Rynku Krakowskim na podstawie źródeł historycznych*. „Rocznik Krakowski" 2006, t. 72, s. 45–55; podsumowanie wiedzy o Małej Wadze już po badaniach archeologicznych: Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny w Krakowie*. Red. nauk. O. Czerner. Wrocław 2008, s. 249–251; Sudacka A.: *Wyniki kwerendy archiwalnej dotyczącej zabudowy handlowej Rynku w Krakowie*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2008, z. 26, s. 94–97.

[13] Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa w wiekach średnich*. „Rocznik Krakowski" 1900, t. 3, s. 58.

[14] Zob.: Niewalda W., Sławiński S.: *Wielka Waga na Rynku w Krakowie – interpretacja odkryć i próba rekonstrukcji* w niniejszym zeszycie „Krzysztoforów. Zeszytów Naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" (cz. 1).

[15] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 35; Sudacka A.: *Budynek*…, s. 48.

[16] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 35; Sudacka A.: *Budynek*…, s. 51.

[17] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 27, 34; Sudacka A.: *Budynek*…, s. 48.

[18] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 27,według: *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*. (dalej cyt. KDK). Wyd. F. Piekosiński. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 7. Kraków 1882, cz. 2–4, nr CCLXIII, s. 376; Sudacka A.: *Budynek*…, s. 48.

[19] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 51; bez podania lokalizacji tych urządzeń o topniach wspomina Stanisław Kutrzeba. Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa*…, s. 58, 59.

[20] Brak wzmianek w: *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*. Wyd. F. Piekosiński, J. Szujski. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 4. Kraków 1878, cz. 1; *Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376 i 1390–1397*. Wyd. S Krzyżanowski. Kraków 1904, nr 893,1098,1384.

[21] *Najstarsze księgi*…, cz. 2, zapiski od 1390 r., s. 289, 293, 298, 303, 306, 310, 314, 318, 321, 326, 329, 332, 335, 338; Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 34; *Źródła*…, nr 83–97, 100.

[22] *Źródła*…, nr 50, 51. Autorki tej publikacji źródłowej odniosły powyższą zapiskę do Małej Wagi.

[23] *Ibidem*, nr 50.

[24] *Ibidem*, nr 51.

[25] Sudacka A.: *Wyniki*…, s. 95.

[26] *Ibidem*, s. 94; *Źródła*…, nr 52.

Nie sposób dzisiaj jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy omówione powyżej zapiski dotyczą ciągle tego samego dwukondygnacjowego budynku murowanej wagi, czy też dwóch odrębnych faz jego funkcjonowania, z których późniejsza odpowiada na przykład budowie murowanego piętra. Możliwe jest też, że zapiska z 1391 roku odnosi się do drewnianej budowli, którą zburzono niedługo potem dla budowy w 1405 roku nowego, murowanego gmachu. Do fazy budowy murowanej wagi należy zaliczyć mury magistralne obiektu odkryte w 2005 roku. Faza ta zamyka się więc w latach przed 1391–1405 lub w 1405 roku i około niego. W 1408 roku odnotowano wydatki na nową wagę, niewątpliwie związane z jej działaniem, można sądzić, że już w budynku murowanym[27]. Przez cały XV wiek lub przynajmniej większą jego część, gmach wagi był dwukondygnacjowy i dwufunkcyjny[28]. Odnotowane w 1405 roku wydatki na kamienne krokształty można interpretować jako potwierdzenie budowy zespolonych wykuszów założonych na piętrze przy dłuższych elewacjach budynku (znanych z późniejszych przekazów) lub zakładania podpór jakiegoś ganku czy też stropu lub wiązania dachowego. Ciekawą propozycję rekonstrukcji pierwotnej formy piętra nad wagą (czyli pomieszczenia Domu Kuśnierskiego) przedstawiła Aldona Sudacka: piętro to mogło być zbudowane w konstrukcji szachulcowej i nadwieszone na wspomnianych wyżej krokształtach[29].

Pozostańmy przy rekonstrukcji gmachu Małej Wagi jako jednorodnego, dwukondygnacjowego budynku murowanego, z wagą na parterze i Smatruzem na piętrze. „Dom Kuśnierski (także Smatruz Kuśnierski) i Mała Waga, czyli Waga Woskowa w XVI wieku mieściły się pod jednym dachem (…). Ale podobnie było, zdaje się, i dawniej już"[30]. O funkcjonowaniu Smatruza w jednym budynku z Małą Wagą pisał Kutrzeba na podstawie zapiski z 1416 roku[31]. Z 1425 roku pochodzi kolejne potwierdzenie połączenia Domu Kuśnierskiego z Małą Wagą (zapis Mikołaja Rolle na ołtarz w kościele Mariackim w językach łacińskim i niemieckim: *X marcas ex pensa minori et domo pellifici*; *of unser Stat Cleynen Wage und dem korsnerhause*)[32]. Z 1430 roku zachowana jest wzmianka o Domu Kuśnierskim[33]. W 1445 roku i później powstały kolejne zapiski potwierdzające połączenie Domu Kuśnierskiego i Małej Wagi w obrębie jednego budynku[34]. Chyba omyłkowo wspomniano w 1475 roku topnię szlachetnych kruszców jako położoną przy Małej Wadze[35] (inne, dość liczne zapiski konsekwentnie wspominają o położeniu topni przy Wielkiej Wadze[36]). Tomkowicz przywołał zapiskę z 1490 roku świadczącą o tym, że znajdowały się „oba te zakłady [waga i Smatruz] w jednym budynku"[37]. Umieszczenie Smatruza na piętrze potwierdzone jest też w zapiskach nowożytnych[38]. Wzmianki z wieku XVI (lata 1505 i 1514) zapisano w XIX -wiecznej księdze hipotecznej – „Waga Woskowa" i „Dom Kuśnierski Smatruz zwany"[39]. Dach budynku gotyckiego był zapewne dwuspadowy, ze szczytami nad elewacjami krótszymi (od północy i południa).

Nikły stopień odkrycia reliktów murów nie pozwala ostatecznie ustalić, czy w pierwszych latach funkcjonowania budynek był podpiwniczony, czy też piwnice powstały wtórnie. Ich niewątpliwie wtórne przesklepienie omawiamy poniżej. Istotne jest potwierdzenie w badaniach obrysu rzutu występującego na planach archiwalnych, jako prostokąta wydłużonego na osi północ – południe. Wyniki badań terenowych stanowią podstawę do wysunięcia pewnych poglądów o pierwotnym układzie budynku i chronologii jego poszczególnych faz budowlanych. Stwierdzamy:

– w obecnym stanie badań odkryte mury magistralne wagi uznajemy za jednorodne, wyznaczające obrys rzutu hali z końca XIV lub początku XV wieku;

– mury te prawdopodobnie są nie tylko fundamentowymi lecz i dolnymi partiami murów wnętrza dolnej kondygnacji (przyziemia) budynku; teza ta przedstawia się bardzo intrygująco w kontekście sąsiedniego zespołu Kramów Bogatych, posiadających piwnice, zwłaszcza że jest to podpiwniczenie pierwotne. Budynek wagi prawdopodobnie nie był pierwotnie podpiwniczony, a pomimo to poziom użytkowy jego przyziemia mógł być założony niżej w stosunku do poziomu terenu na zewnątrz;

– sądzimy, że powstanie murowanej Małej Wagi było współczesne budowie zespołu Kramów Bogatych (tzw. faza III tego obiektu); ewentualnie mogło być nieco późniejsze.

Wcześniej odmienne poglądy przedstawił Emil Zaitz, zdaniem którego grubość odkrytego w 2003 roku muru zachodniego Małej Wagi (około 128 cm) wskazuje na kilkukondygnacjowy gabaryt budynku, a mury wagi miały być starsze od murów wschodniego ciągu piwnic Kramów Bogatych. W konkluzji autor stwierdził, że „trudno jednak w oparciu o pozyskaną z nawarstwień ceramikę jednoznacznie określić, czy była to budowla starsza o kilka, kilkanaście, czy może kilkadziesiąt lat. Wydaje się jednak, że należy ją łączyć z początkiem lub połową XIV wieku"[40]. Zaitz uznał, że wnętrze północnej partii wagi było podpiwniczone, ponieważ wypełnia je zasyp gruzowy, jednakże badacz ten nie określił poziomu użytkowego domniemanej piwnicy[41]. Od siebie dodajmy, że o piwnicach wspominają dopiero nowożytne zapiski (zob. niżej), co rzecz jasna nie wskazuje jednoznacznie na pierwotne podpiwniczenie budynku.

O pierwotnym kształcie Małej Wagi mówią zarówno zapiski średniowieczne (te potwierdzają tylko jej dwukondygnacjowy gabaryt), jak i późniejsze, niejednokrotnie

[27] *Źródła*…, nr 52.

[28] Dwoistość funkcji (waga na dole, Smatruz na piętrze) dostrzegł Ambroży Grabowski. APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 19, s. 463.

[29] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 52.

[30] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 34.

[31] Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa*…, s. 46, 47.

[32] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 50.

[33] KDK, cz. 2–4, nr DXV, s. 660.

[34] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 50.

[35] KDK, cz. 2–4, nr DLXXXVIII, s. 699.

[36] Ibidem; pomyłkę zauważyła Aldona Sudacka. Sudacka A.: *Wyniki*…, s. 92.

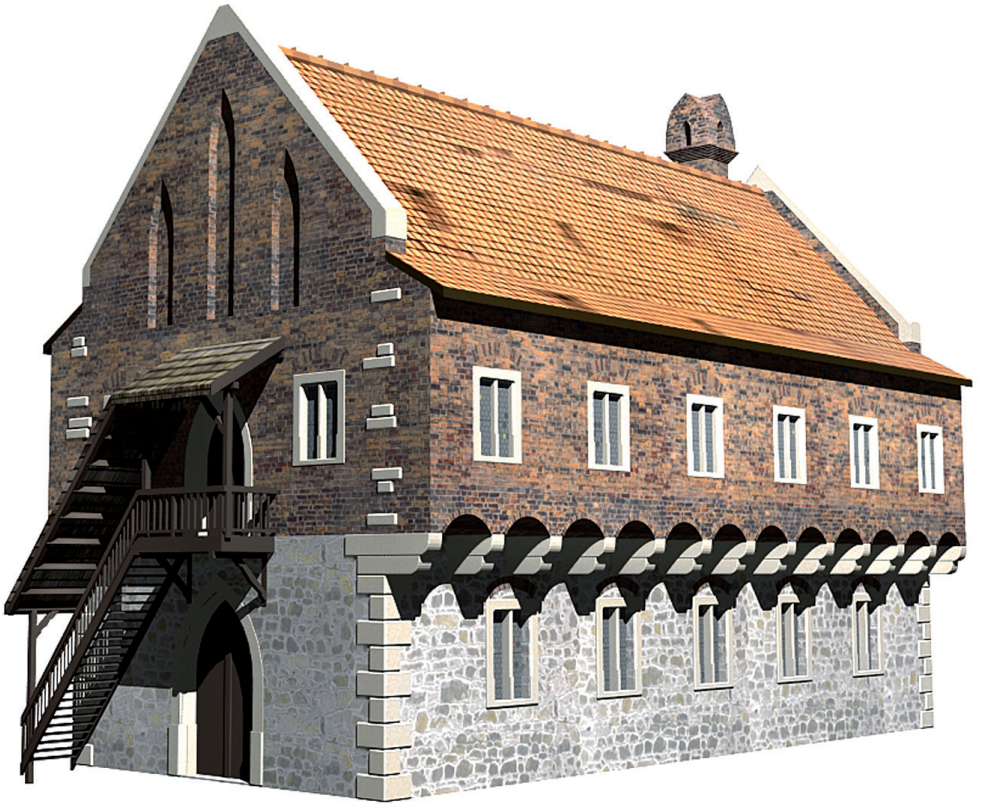
[37] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 34.

[38] *Ibidem*, s. 36, 37.

[39] APKr, sygn. WMK Hip. 3, nr 8.

[40] Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 277.

[41] Loc. cit.



Rekonstrukcja gmachu Małej Wagi, połowa XV w., widok od południowego wschodu; oprac. nauk.: W. Głowa, W. Niewalda, S. Sławiński, model cyfrowy M. Rudek; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

dokładne opisy. Przez większą część XVI wieku był to budynek jeszcze gotycki, wciąż dwukondygnacjowy i prawdopodobnie przez jakiś okres czasu nieotynkowany, bowiem kontrakt renesansowej przebudowy z 1594 roku nic nie wspomina o budowie nowego piętra, natomiast zawarte jest w nim zlecenie otynkowania całych elewacji (zob. niżej). Smatruz (Dom Kuśnierski) na piętrze jeszcze pod koniec XVIII wieku był halą zajmującą całą kondygnację, nakrytą stropem belkowym (zob. niżej).

Sądzimy, że koncepcja jednego wnętrza na piętrze funkcjonowała przez cały XV wiek, a w parterze odpowiadała mu początkowo również jednoprzestrzenna i stosunkowo wysoka hala z urządzeniami ważącymi i być może jakimiś stanowiskami handlowymi. Dolna hala nakryta była stropem belkowym rozpiętym pomiędzy podłużnymi murami budynku. Długie belki stropowe musiały być podparte sosrębem (siostrzeniem) założonym na podłużnej osi parteru, z kolei sosręb mógł być oparty na słupach. Podobną konstrukcję nakrycia parteru Małej Wagi (strop z sosrębem, ale bez słupów) opisano w 1732 roku[42]. Zapewne nie był to już strop pierwotny.

Nie wiadomo czy przy dłuższych elewacjach gmachu (po stronie wschodniej i zachodniej) znajdowały się od początku długie, zespolone wykusze osadzone na krokształtnach kamiennych i rozpiętych pomiędzy nimi wysklepkach (zob. niżej). Sądzimy, że raczej tak. Wykusze takie istniały w okresie nowożytnym (faza II), a potwierdzone są zapiskami jak i późnymi wizerunkami. W chwili obecnej możemy przedstawić dwie hipotezy:

1. Wykusze istniały od początku, a w okresie nowożytnym ewentualnie przebudowano ich otwory okienne.
2. Wykusze zbudowano w XVI wieku (faza II).

Przy elewacjach północnej i południowej znajdowały się drewniane, zewnętrzne schody na krótkie, zadaszone i opierzone deskami ganki, z których wchodzono do Smatruza. Są one potwierdzone niezbyt precyzyjną ikonografią z końca XVIII wieku, a także późnymi zapiskami (zob. niżej).

O ile – jak zakładamy – w wiekach średnich Mała Waga w obu kondygnacjach była murowana, o tyle jej bryła (pomijając wykusze) przypominała krakowską Wielką Wagę w pierwszej (?), a na pewno w drugiej fazie jej funkcjonowania. Stosunkowo niewiele wiemy o śląskich odpowiednikach Małej Wagi. Waga wrocławska znajdowała się po przebudowie w parterze budynku wzniesionego w latach 1521–1522[43]. „Można ogólnie stwierdzić, że obiekty municypalne w Europie transalpejskiej korzystały z pewnego wzorcowego modelu budowli na tyle uniwersalnej, że mógł się w niej mieścić zarówno ratusz, jak hale targowe, sale zabaw (…), składy i właśnie wagi”[44]. Kontynuując

[42] *Źródła*…, nr 67.

[43] Czerner R.: *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrynkowe wybranych dużych miast Śląska*. Wrocław 2002, s. 158.

[44] Zdanie innych badaczy podziela Waldemar Komorowski. Komorowski W.: Krakowska Waga Wielka w średniowieczu. W: *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*. Red. J. Gancarski. Krosno 2007, s. 407 i 409.

tę myśl, nie sposób nie zauważyć podobieństwa (planu, dwukondygnacjowego gabarytu i poniekąd kształtu bryły) krakowskiej Małej Wagi do śląskich smatruzów (hal handlowych dla różnych branż pomniejszych przekupniów), wznoszonych w wiekach XIV i XV. Były to budynki na ogół jednoprzestrzenne w obrębie każdej z kondygnacji i o bardzo zróżnicowanej powierzchni rzutu, w których niejednokrotnie występowały też konstrukcje stropów i słupy analogiczne do naszej rekonstrukcji obiektu krakowskiego[45]. Zbieżność tych rozwiązań architektonicznych nie dziwi, zważywszy że na piętrze nad Małą Wagą mieścił się Smatruz dla kuśnierzy.

Faza II – przebudowy nowożytne

Jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku pamiętano, że w 1505 roku na wadze miejskiej (należy domyślać się – Małej) oraz na Domu Kuśnierskim zwanym Smatruzem Kuśnierskim zabezpieczono dług, który miasto zaciągnęło u Macieja z Miechowa[46]. W 1500 roku wzmiankowane były: topnia wosku (znajdującą się wówczas za Nową Bramą) oraz Dom Kuśnierski nad Wagą Woskową, czyli Małą (*Dy wagswage, dy man heisit dy cleyne wage*)[47]. W wieku XVI potwierdzono podpiwniczenie Małej Wagi, co jednak nie ułatwia rekonstrukcji stanu budynku w XV wieku. Odkryte relikty sklepień piwnic można datować jeszcze na koniec XV wieku, jak i na pierwsze kilkadziesiąt lat XVI stulecia. W 1500 roku napisano dość enigmatycznie o handlu żelazem, odbywającym się raczej w kramie pod schodami, idąc do Domu Kuśnierskiego, niż w piwnicy[48]. Kilkanaście lat później piwnica pod Małą Wagą została jednoznacznie potwierdzona. W latach 1517, 1518 i 1523 „pod Smatruzem Kuśnierskim" (czyli że należały do tej instytucji) znajdowała się izba i piwnica[49]. Owa izba (*stuba* (…) *sub domo peliificum*) to prawdopodobnie pomieszczenie wydzielone jako pięterko w wysokości pierwotnej hali parteru, później mieszczące miejski szynk zwany Skałką (o ile izba ta nie znajdowała się w przybudówce południowej, później również związanej ze Skałką[50]). Wzmianka o piwnicy i izbie powtórzona została w 1542 roku[51]. Zapiski o tej treści pojawiają się w rachunkach miejskich do końca XVI wieku wraz z zapiskami o kramach przy Małej Wadze, wzmiankowanymi już w pierwszej połowie XVI wieku[52]. Cennym przyczynkiem jest zauważenie przez Aldonę Sudacką wzmianki z 1542 roku o składzie na towary znajdującym się w parterze budynku, przy pomieszczeniu z urządzeniem ważącym[53].

W 1560 roku przy Małej Wadze stanęły cztery nowe kramy, w tym jeden przy wejściu do piwnicy „pod Domem Kuśnierskim"[54]. W 1570 roku odnotowano zakup jakichś żelaznych przedmiotów dla nowego kramu *sub domo pellificum*, obok piwnicy[55]. W 1586 roku wymieniono dwa kramy stojące przy Domu Kuśnierskim[56]. Trudno obecnie ocenić, jaki związek z budową kramów przy wadze miała uchwała Urzędu Radzieckiego z 1568 roku zakazująca wznoszenia drewnianych kramów „począwszy od domu murowanego do cechu kuśnierzy należącego, od drzwi Wagi Mniejszej aż do rogu Bogatych Kramów"[57]. Dodajmy, że w latach 1517–1583 dochody z wagi spisywane były wraz z dochodami z topni wosku[58], co jednak nie świadczy o ich wspólnej lokalizacji.

Kształt Małej Wagi znamy dopiero z późnych, XVIII-wiecznych przekazów planistycznych i ikonograficznych[59]. Na tych ostatnich bryła gmachu zwieńczona jest manierystyczną attyką, a mniejsze elementy mogły powstać zarówno w trakcie nowożytnej przebudowy, jak i w fazie poprzedniej.

Przebieg prac budowlanych w XVI wieku nie został jednoznacznie udokumentowany w źródłach. Remont przeprowadzony w 1523 roku dotyczył tylko piętra, czyli Domu Kuśnierskiego[60]. Zakupiono wówczas materiały budowlane: cegły, kamień, wapno i dachówki. Trudno sądzić, aby przebudowa Małej Wagi była dziełem prekursorskim i że w 1523 roku powstała pierwsza w Krakowie monumentalna attyka[61]. Niemniej brak jednoznacznie brzmiącej późniejszej zapiski o budowie attyki daje wiele do myślenia (zob. niżej, 1594 rok). Być może dopiero w 1523 roku

[45] Obszernie omawia ich problematykę Rafał Czerner, zwracając przy tym uwagę na podobieństwo układu funkcjonalnego hal śląskich do sukiennic z Europy Zachodniej. Czerner R.: *Zabudowy rynków*…, s. 142–155.

[46] APKr, sygn. WMK Hip. 3, s. 1001.

[47] Ibidem, sygn. E 44 (*Census civitatis* wcielony w Teki Grabowskiego), s. 9; APKr, sygn. E 23, s. 891; Heydeke J.: *Census civitatis conscripti. Spis dochodów miasta Krakowa z 1500 roku*. Wyd. M. Starzyński. Cracovienses Fontes Minores. T. 2. Kraków 2009, s. 11, 14.

[48] Heydeke J.: *Census civitatis*…, s. 17.

[49] APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1598 (nlb); sygn. 1599, s. 33. O piwnicach pod gmachem pisze też Aldona Sudacka, nie precyzując jednak przekonująco swojego o nich poglądu. Sudacka A.: *Wyniki*…, s. 95.

[50] Brak wzmianek o tej przybudówce z XVI w., zob. niżej: zapiski z XVIII w.

[51] KDK, cz. 2–4, *Liber omnium prouentuum*…, 1542, s. 736.

[52] *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*. Wyd. F. Piekosiński. Acta historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 8. Kraków 1885, T. 1 (1507–1586), z. 2, s. 949 i nn.; APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1598, 1599, 1607, 1621, 1649.

[53] Sudacka A.: *Wyniki*…, s. 95.

[54] *Prawa, przywileje*…, t. 1, z. 2, s. 1047 i nn.; APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1621, 1622.

[55] *Źródła*…, nr 57.

[56] APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1649.

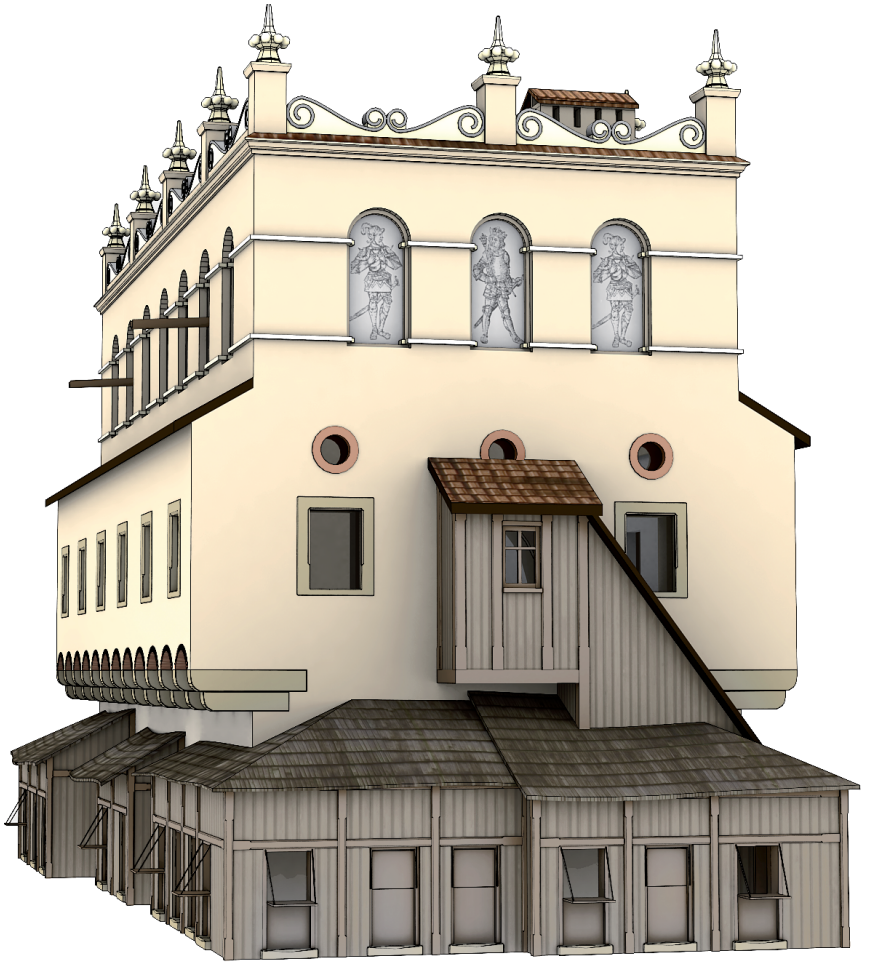
[57] APKr, sygn. WMK Hip. 3, s. 1037.

[58] *Prawa, przywileje*…, t. 1, z. 2, s. 949 i nn.; KDK, cz. 2–4, *Liber omnium prouentuum*…, 1542, s. 732, 733.

[59] Plan zabudowy Rynku autorstwa Dominika Pucka z 1787 r. Tomkowicz S.: *Plan Rynku krakowskiego z r. 1787*. „Rocznik Krakowski" 1907, t. 9, s. 177–185 oraz obrazy Michała Stachowicza z końca XVIII w., za: Banach J.: *Najstarsza ikonografia Rynku Głównego*. „Rocznik Krakowski" 1992, t. 58, s. 73–75, ryc. 2, 3.

[60] *Źródła*…, nr 53. Wspomina o tym za Ambrożym Grabowskim Stanisław Tomkowicz. APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 23, s. 913; Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 35.

[61] Attyki pojawiają się w Krakowie na ogół w drugiej połowie XVI w.



Rekonstrukcja gmachu Wagi Małej, koniec XVI w., widok od północnego wschodu; oprac. nauk.: W. Głowa, W. Niewalda, S. Sławiński, model cyfrowy M. Rudek; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

zbudowano wspomniane już wykusze przy dłuższych elewacjach. W 1552 roku odnotowano wydatek *a restauracione pensae minoris*[62] – zakres prac nie został określony; prawdopodobnie był niezbyt rozległy. Zakupy dotyczące wyposażenia wagi odnotowano w 1559 roku[63]. W 1581 roku spisano bieżące wydatki na prowadzenie Smatruza Kuśnierskiego[64].

Gruntowny remont gmachu, a właściwie jego piętra, rozpoczęto w 1594 roku[65]. W czerwcu tego roku spisano kontrakt z „Kasprem mularzem strony oprawy i ochędożenia Kuśnierskiego Domu"[66]. Ustalono, że był to Kacper Arkan, czyli murator Gasparo Arcani de Mesco, czynny w tym czasie w Krakowie (m.in. na Wawelu)[67]. Tekst kontraktu zawiera istotne informacje: „Kasper powinien wszystką dachówkę, którą wierzch przykryty jest przełożyć, poprawić i pofarbować. Rusztowanie swe dać, obdachy zewsząd dachówką znowu położyć, kominy ochędożyć i wierzchy przyozdobić". Treść zapiski wskazuje na prace przy „wierzchu", czyli w tym przypadku attyce, potwierdzając niedwuznacznie jej istnienie, a dodatkową przesłanką jest brak jakiejkolwiek wzmianki o budowie i kryciu nowego dachu – niewątpliwie istniał już (i został zachowany) dach pogrążony. Podobnie potwierdzono istnienie elementów zakończonych „obdachami", tj. w tym przypadku fragmenty attyki[68]. Prace zamówione w kontrakcie wydają się być w stosunku do bryły gmachu działaniami wykończeniowymi; prawdopodobnie tenże Kacper naprawiał attykę zbudowaną wcześniej[69]. Okna na piętrze elewacji południowej („ku Wadze Wielkiej") kazano zamurować i zastąpić nowymi „krągłymi"[70]; o pozostałych, niewątpliwie prostokątnych oknach, napisano: „krzyże kamienne albo dębowe w okna wprawić i okna szaro pofarbować". Ustęp ten poświadcza założenie w starych oknach, o zachowanych kamiennych obramieniach, słupów i ślemion. Malowanie miało wizualnie ujednolicić

[62] *Źródła*…, nr 55.

[63] *Ibidem*, nr 56.

[64] *Ibidem*, nr 58.

[65] Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 28, 33–35; *Źródła*…, nr 59; Sudacka A.: *Budynek*…, s. 53, 54.

[66] *Źródła*…, nr 59.

[67] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 53.

[68] 11 czerwca zapłacono „chłopom czo dachówkę nosili na kusznierski dom na obdachy przez trzy dni gr. 31 den. 19". *Źródła*…, nr 59.

[69] Aldona Sudacka uważa, że Kacpra zatrudniono do robót wykończeniowych, niemniej sądzi, że w ramach opisanego powyżej remontu przebudowano gmach „w duchu rodzimego renesansu". Sudacka A.: *Budynek*…, s. 53.

[70] *Ibidem*, s. 45. Autorka też pisze o okrągłych oknach.

wszystkie elementy obramień okiennych. W dalszej części kontraktu zlecono „ściany od wierzchu do spodku potynkować i porysować", co niejako potwierdza pierwotne odkryte wątki elewacji. Niewątpliwie zamierzano pokryć elewację dekoracją sgraffitową lub w tynku wyryć boniowanie. W lipcu i sierpniu 1594 roku zapłacono malarzowi, „który herby króla JM i miejskie na Kuśnierskim Domie malował"[71]. W sumie w lipcu, sierpniu i listopadzie tegoż roku odnotowano stosunkowo niewielki zakres prac budowlanych, m.in.: 26 listopada „w sobotę czterej około daszku u wschodu Kuśnierskiego Domu" – zapiska ta potwierdza istnienie schodów zewnętrznych prowadzących z Rynku na piętro, czyli do Smatruza Kuśnierskiego[72]. W 1595 roku Smatruz nadal remontowano. Wspomniano wówczas prace ciesielskie przy wiązaniu dachowym (?) i murarskie przy kominach, prowadzone w kwietniu i w lipcu[73]. Niewielki zakres działań oraz brak późniejszych zapisków tego typu wskazuje na ukończenie remontu w 1595 roku, przy czym główne prace przeprowadzono w roku poprzednim. Ambroży Grabowski podaje, że we framugach (wnękach attyki) były malowane figury z Pisma Świętego[74], zapewne ze Starego Testamentu.

Opisane powyżej prace remontowe (niewątpliwie prowadzone w mniejszym zakresie niż przebiegająca w tym samym czasie przebudowa budynku Wielkiej Wagi) miały zasadniczy wpływ na ukształtowanie nowej sylwety gmachu o nowożytnej attyce, przy zachowaniu długich, bocznych wykuszów, dających złudzenie nadwieszenia piętra nad parterem. Przypomnijmy raz jeszcze, że był to nadal budynek dwukondygnacjowy i podpiwniczony przynajmniej od początku XVI wieku. Dwa różne sklepienia piwnic, odkryte w trakcie prac badawczych, dowodzą istnienia więcej niż jednej piwnicy pod gmachem. To z kolei świadczy o podziale (wtórnym) w parterze gmachu. W czasach późniejszych ściany działowe, stojące częściowo na sklepieniach piwnic, znajdują jednoznaczne potwierdzenie. Oszkarpowanie narożnika południowo-wschodniego również datujemy na epokę nowożytną[75].

W 1597 roku wzmiankowano Dom Kuśnierski i piwnice pod nim oraz dwa kramy, niewątpliwie przystawione do gmachu[76]; co podano też w zapiskach z lat 1598 i 1599[77]. Gabaryt i podpiwniczenie gmachu ponownie potwierdza lakoniczna zapiska z 1643 roku: „Kuśnierski Smatruz i piwnica tamże"[78]. Do końca swojego istnienia bryła i sylweta gmachu pozostawały w stanie ze schyłku XVI wieku. Ukazują ją obrazy Michała Stachowicza przedstawiające wydarzenia z końca XVIII wieku (tuż przed wyburzeniem wagi): sprowadzenie do Krakowa jeńców i zdobytych armat spod Racławic oraz pochód księcia Auersperga z pałacu Spiskiego do kościoła Mariackiego[79].

W wiekach nowożytnych utrwaliła się dwojaka funkcja gmachu: pomieszczenie z urządzeniami ważącymi w parterze (tu też przechowywano odważniki i pozostałe wyposażenie Małej Wagi), obok magazyn, na piętrze Smatruz Kuśnierski. Przez jakiś czas (w XVIII wieku), częściowo w budynku wagi – w pomieszczeniu wydzielonym w wysokości hali parteru (południowa część rzutu) – a częściowo w południowej dobudówce do wagi, znajdował się szynk miejski zwany Skałką. W Małej Wadze nie było, przynajmniej w okresie nowożytnym, mieszkania wagowego, czyli „Pana Ważnika", co odróżnia sposób zagospodarowania budynku Małej Wagi od Wielkiej Wagi.

Dalsze dzieje budynku Małej Wagi w epoce nowożytnej to kolejne remonty bez większych zmian stylowych na zewnątrz, co potwierdza analiza wspomnianej ikonografii. Już w 1598 roku naprawiano dachówkę „na Smatruzie Kuśnierskim", uszkodzoną przez piorun[80]. W 1628 roku prowadzono prace remontowe w obrębie gmachu (cieśle, murarze i brukarze). W zapiskach wymieniono: kram panny Barszczówny „pod Kuśnierskim Smatruzem" (pomieszczenie wydzielone w parterze gmachu lub raczej któryś z parterowych kramów dostawionych do budynku głównego) oraz pomieszczenie główne wagi (z urządzeniem ważącym) znajdujące się w parterze, również określone jako znajdujące się „pod Smatruzem Kuśnierskim" – tu spinano mury „czterema ankrami żelaznemi"[81]. W 1629 roku prowadzono prace ciesielskie, m.in. „pobijanie dachu" wagi, a zapiska o ówczesnych wydatkach zawiera interesującą informację: „w piątek dwa pobijały wieżyczkę na wadze"[82]. Wzmianka dotyczy zapewne zadaszonego i być może opierzonego deskami ganku przy jednym z dwóch wejść do Smatruza na piętrze (zob. niżej).

W spisanym w 1679 roku inwentarzu Małej Wagi, zawierającym opis urządzeń ważących, odważników oraz częściowy opis parteru budynku mieszczącego te urządzenia (jakaś „komora", stolarka i sprzęty ruchome), podano kilka ważnych informacji[83]. Urządzenia ważące opisano jako aż cztery wagi: „2 belki żelazne z wagami drewnianemi okute żelazem" oraz „2 drewniane jedne do towaru, a drugie do łoju". Do wyposażenia wagi należały m.in. dwie tablice „z instruktarzami staremi" oraz analogiczny sprzęt określony jako „między oknami tablica wielka drewniana". W 1682 roku zniszczono podczas „rozruchów żydowskich" kramy wokół gmachu Małej Wagi[84].

W 1704 roku spisano Inwentarz gwichtów i szal w Wadze Małej, który uzupełniono o dane z 1702 roku i 1705 roku, uwzględniając aktualne szkody wyrządzone przez Szwedów[85]. W wadze w 1704 roku znajdowały się dwa urządzenia ważące – większe drewniane i mniejsze żelazne. Natomiast kilka lat wcześniej (w 1702 roku), „za bytności szwedzkiej w Krakowie", oprócz odważników zrabowano trzy urządzenia ważące. W 1705 roku „sporządził P. Ważnik

[71] *Źródła*…, nr 59; Sudacka A.: *Budynek*…, s. 53. Autorka przypuszcza, że tym malarzem był Jan Stawinoga, malujący nieco później „wierzch i inne rzeczy na Wielkiej Wadze".

[72] *Źródła*…, nr 59.

[73] *Ibidem*, nr 60.

[74] APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 15, s. 131.

[75] Bardziej precyzyjne datowanie nie jest tu możliwe.

[76] APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1671.

[77] *Ibidem*, sygn. 1673, 1675.

[78] *Źródła*…, nr 143.

[79] Banach J.: *Najstarsza ikonografia*…, s. 73–75, ryc. 2, 3.

[80] *Źródła*…, nr 61.

[81] *Ibidem*, nr 62.

[82] *Ibidem*, nr 63.

[83] *Ibidem*, nr 64.

[84] Wawel-Louis J.: *Przechadzka kronikarza*…, s. 28.

[85] *Źródła*…, nr 65.



Rynek Główny od północy jako tło pochodu księcia Auersperga z pałacu Spiskiego do kościoła Mariackiego, z lewej (w głębi) górna kondygnacja budynku Małej Wagi, zwieńczona attyką z końca XVI w., M. Stachowicz, 1796 r., fragment; fot. T. Kalarus; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr inw. MHK 569/III

balk jeden drewniany z szalami do łoju". I to urządzenie nie przetrwało okupacji szwedzkiej. Kolejna rewizja (z 1709 roku) dotycząca szkód „szwedzkich" wspomina o urządzeniu sprawionym w 1705 roku oraz o urządzeniu żelaznym (gdańskim) z drewnianymi szalami – oba zabrali Szwedzi, podobnie jak i „dwa pręty żelazne u powały, na których szale wisiały"[86]. Istotne jest tu podanie sposobu nakrycia pomieszczenia w parterze: był to strop z drewnianych belek. W przeciwieństwie do ówczesnej Wielkiej Wagi, w której urządzenie ważące zawieszone było podobno na sklepieniu[87], podwieszenie belek z szalami pod drewniany strop było rozwiązaniem lepszym, bowiem konstrukcja drewniana była bardziej elastyczna. Zresztą ważono tu znacznie mniejsze ciężary.

W 1722 roku remontowano „Skałkę miejską", tj. izbę szynkową[88]. Były to drobne prace, stolarskie, ślusarskie i szklarskie, przy czym zapłacono „mularzowi od wybielenia całej izby" – zapewne głównego pomieszczenia Skałki. Ponadto znajdowała się tu komora oraz alkierz (być może dwa razy wymieniono to samo pomieszczenie). Szynk znajdował się, jak już wspomniano, częściowo w gmachu głównym (na półpiętrze, nad południową częścią parteru) a częściowo w budynku dostawionym do wagi od południa[89].

Następny inwentarz wagi spisano w 1732 roku[90], urządzenia ważące pozostawały analogiczne jak poprzednio. Potwierdzono zawieszenie szal na prętach „u powały" i wspominano rabunek dokonany przez Szwedów. W parterze budynku znajdowały się: pomieszczenie główne nakryte stropem z drewnianych belek opartych na sosrębie oraz „sklep"[91]. Przypomnijmy, że plan Dominika Pucka z 1787 roku przedstawia trzy zasadnicze pomieszczenia parteru – prawdopodobnie w opisie pominięto jedno z nich. Na piętrze był jak zwykle Smatruz, a prowadziły do niego schody założone „od żelaznych kramów", czyli od północy. Przy elewacji wschodniej, na piętrze, znajdowała się „wystawka" wsparta na krokszynach. „Wystawka" niewątpliwie była szeregiem zespolonych wykuszów nakrytych wspólnym dachem. Analogiczna struktura znajdowała się od strony zachodniej (od Kramów Bogatych) – opisano ją jako „wystawki, które są na krokszynach". Małe pomieszczenia wyodrębnione w „wystawkach" musiały mieć związek z podziałem na stanowiska sprzedaży dla kuśnierzy. W kolejnym cząstkowym opisie wagi (z 1739 roku) stwierdzono zły stan portalu wejścia do wagi na parterze („odrzwia kamienne

[86] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 54; APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1409, s. 249; podobnie zapisano w inwentarzu z 1732 r.: „Secundo balku jednego drewnianego z szalami drewnianemi in anno 1705 sprawionego niedostaje". *Źródła*…, nr 67.

[87] *Źródła*…, nr 37.

[88] *Ibidem*, nr 66.

[89] Rzut tej dobudówki przedstawiono na planie Dominika Pucka z 1787 r.

[90] *Źródła*…, nr 67.

[91] Sklepem zwano wówczas pomieszczenie sklepione.

dużo nadrujnowane") i prace dekarskie (nad całym gmachem „nowo są dachy dane i rynna nowa")[92].

W 1740 roku sporządzono krótki opis zniszczeń w budynku, zwłaszcza w jego parterze z wagą[93]. „Konnotacja rewizji na Smatruzie die 12 maj 1743 uczynionej" zawiera również opis zniszczeń budynku[94]. Stwierdzono wówczas zły stan stropu nad pomieszczeniem głównym wagi, co oczywiście miało wpływ na stan podłogi Smatruza Kuśnierskiego na piętrze. Należało „dać nową powałę [nad wagą] z forsztów dobrych sosnowych, dla wytrzymania podłogi ceglanej [Smatruza na piętrze], która powinna być tak jak stara jest dla bezpieczeństwa ognia, gdyż i jednej cegły całej nie masz, wszystka potrzaskana". Interesująco brzmi zapis: „żeby ruina nie stała się większa trzeba ankier cztery dać żelaznych poprzecznych dla utrzymania całego muru wierzchniego, który na krokształynach kamiennych stoi". Mur oparty na krokształynach był albo murem „wystawek" wysuniętym przed lico właściwego muru elewacji lub był raczej tym drugim murem, w którym osadzone były krokształyny wykuszów, a których ciężar rozsadzał go. Wzmianka o „piwnicy pod Skałką miejską" poświadcza po raz kolejny podpiwniczenie budynku.

Opis parteru budynku oraz jego wyposażenia z 1744 roku zawiera informację o dwóch urządzeniach ważących (żelaznym i drewnianym – jak wyżej) oraz o dwóch żelaznych prętach „u powały". Do wagi wchodziło się z dwóch stron „od rynku" i od „kramów pasamoniczych", a jej pomieszczenie doświetlały dwa okna. Wspomniany jest też sklep „przy tej wadze"[95]. Analogiczne treści zawiera opis z 1746 roku[96]. W latach 1746–1747 miasto poniosło pewne wydatki na reparacje w Małej Wadze[97]. Były to prace przede wszystkim przy ruchomym wyposażeniu.

Spisana w 1748 roku „rewizja ruin Mniejszej Wagi i Smatruza" pozwala uściślić dane wynikające z poprzednich zapisek[98]: przy dłuższych elewacjach budynku znajdowały się murowane wykusze (zachodni ich ciąg nazwano gankiem) nadwieszone na krokształynach, nakryte dachami z okapami zbyt małymi, toteż mury pod nimi zamakały. Na zewnątrz, przy murach obwodowych, stały kramy. W rewizji zalecono oszkarpowanie elewacji, w związku z czym „kramników cztery dla skarpy i filarów zrzucić potrzeba". Według Aldony Sudackiej budynek wówczas „podparto (…) masywną szkarpą"[99]. Gruntowne reparacje, będące następstwem „rewizji", przeprowadzono jeszcze w tym samym roku[100]. Głównym celem remontu była naprawa i wzmocnienie osłabionych murów. Zakupiono w tym celu materiały budowlane: „10 000 kamienia spolnego" i „6000 cegły" (później kolejne 3000 cegieł) oraz „11 skrzyń podwójnych wapna gaszonego". Do prac remontowych należało też oczywiście tynkowanie i malowanie (bielenie) wzmocnionych murów, stąd m.in. zapłacono „P[anu] Cangielowi malarzowi od inskrypcji na Smatruzie małym fl. 5"[101]. Wymurowano szkarpy i odbudowano kramiki (zwane kramami litewskimi). Z kolei kamieniarzowi zapłacono „od zrównania krokształynów pod gankiem na Smatruzie małym". Zapiska o „przełożeniu" dachówek nie musi świadczyć o większych pracach przy dachu, mogły to być dachówki na gzymsach i attyce. Prowadzone też były prace ślusarskie i szklarskie. Dalszy ciąg prac nastąpił w 1749 roku[102]. Zakres ich był podobny, jak w roku poprzednim, ale mniejszy. Lokalizacja miejskiego szynku (lub jego części) na piętrze wydzielonym z wysokiego parteru potwierdzona została zapiską: „Od przestawienia pieca na Skałce miejskiej pod Smatruzem małym".

Kolejny inwentarz ruchomości Małej Wagi z roku 1752 nie odbiega treścią od poprzednich. W Małej Wadze funkcjonowały nadal dwa urządzenia ważące (żelazne i drewniane)[103]. W 1757 roku remontowano, w niewielkim zakresie, „Smatruz mały" na piętrze[104]. Poprawiono wówczas kanalizację, do czego zakupiono „donicę kamienną". Nie sposób obecnie ustalić, jak ten system odprowadzania ścieków czy też wód deszczowych funkcjonował, i czy był on związany z rynną dachu poprowadzoną przez otwór w attyce.

Kolejna rewizja budynku Małej Wagi z roku 1765 jest pierwszym dokładniejszym opisem piętra[105]: „Smatruz alias gmach wystawiony, w którym spodkiem znajduje się Waga Mała i schownia [magazyn], wierzchem zaś, to jest na piętrze pierwszym, pochodzi niby sala, w której garbarze niby stoły mają i na nich skóry przedają. Tego Smatruza długości łokci 50 [około 29 m], szerokości łokci 27 [około 16 m], wysokości od ziemie aż nad dach łokci 30 [około 17,6 m][106]. Mury tegoż Smatruza oba dwa podłużnie znacznie w Rynek i owszem z wielkim niebezpieczeństwem są pochylone z racji, że bokiem tych murów podłużnych są krokształyny wypuszczone w piętrze pierwszym przeszło na łokci 2 z stron obu dwóch, na których są arkady sklepione. Na tych arkadach mury stojące znacznej wysokości, a tak takowyż ciężar na krokształynach zasadzony odciąga i rozdziera mury (…). Facjaty zaś obie dwie przednie [były to krótsze elewacje wagi] i te są nachylone i reparacji potrzebujące". Dalej stwierdzono wypadanie

[92] *Źródła*…, nr 68.
[93] *Ibidem*, nr 69.
[94] *Ibidem*, nr 70.
[95] *Ibidem*, nr 71.
[96] *Ibidem*, nr 72.
[97] *Ibidem*, nr 73.
[98] *Ibidem*, nr 74.
[99] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 54.
[100] *Źródła*, nr 75.
[101] Sudacka A.: *Budynek*…, s. 54, 55.
[102] *Źródła*…, nr 76.
[103] *Ibidem*, nr 77.
[104] *Ibidem*, nr 78.
[105] *Ibidem*, nr 79.
[106] Cały budynek zwano wówczas Smatruzem, natomiast właściwy Smatruz Kuśnierski zajmował piętro. Pomiaru rzutu dokonano w parterze, obejmując nim także kramy przyległe do gmachu głównego, dlatego wymiary są większe niż potwierdzone odkrytymi murami, których obwód powtarzały mury piętra. Została też podana wysokość całego budynku wraz z attyką, stąd określenie „nad dach". Z pomiaru wynika, że wysokości obu kondygnacji były znaczne, 5–6 m każda, a w przypadku zapewne nieco wyższego od piętra parteru nawet do 7 m.

belek stropu na piętrze, zapewne na skutek wychylenia się murów podłużnych. Podano też informację, że kramy zewnętrzne były drewniane, stały zaś przy elewacji wschodniej i obu elewacjach krótszych. Zacytowany powyżej opis dostarcza wielu cennych informacji, w tym i tej, że Smatruz był niewątpliwie jednoprzestrzenną halą na piętrze, a rozwiązanie to było naszym zdaniem pierwotne. Po raz pierwszy opisano dokładnie konstrukcję wykuszów, które przy elewacjach oparte były na arkadach (niewątpliwie ceglanych i otynkowanych) rozpiętych na kamiennych krooksztynach. Ścianki wykuszów obciążały na tyle krooksztyny, osadzone w murach magistralnych, że te ostatnie były „rozdarte". Cytowany powyżej opis pozwala uściślić rekonstrukcję bryły Małej Wagi jako budynku o dłuższych murach piętra nadwieszonych nad parterem[107]. Nadwieszenie to było pozorne. Ponieważ rzut attyki pokrywał się z rzutem parteru, rozwiązanie takie mogło funkcjonować tylko wtedy, gdy istniały podpory attyki – mury magistralne piętra, stojące na murach parteru, niewidoczne z zewnątrz, bo zasłonięte elewacjami wykuszów i przeprute otworami arkadowymi, pozwalającymi doświetlić Smatruz oknami „wystawek".

W opisie „Skałki miejskiej" z 1792 roku wymieniono jej pomieszczenia częściowo znajdujące się w obrębie wagi (izba szynkowa), a częściowo w dobudówce przy elewacji południowej. Piwnic pod budynkiem głównym było wówczas trzy, wszystkie sklepione. Jedna bez okna, a więc prawdopodobnie wydzielona ścianą działową z większej piwnicy. Z innej piwnicy dwa okna wychodziły „ku kramom kapeluszniczym". Stan dachów nad gmachem był zły[108]. Podana w dokumencie liczba piwnic nie jest pewna, bowiem w praktyce szeroko stosowano podział dużej piwnicy na co najmniej dwie (ścianą podbudowaną pod sklepienie). W tymże 1792 roku opisano cały gmach[109]. W parterze, obok pomieszczenia wagi, zwanego także sienią (w nim wydzielony był jeszcze alkierz), znajdowała się izba. Pomieszczenia te nakryte były stropami. W wadze funkcjonowały, jak zwykle, dwa urządzenia ważące, drewniane i żelazne, a więc te same, co uprzednio. W południowej części parteru było jeszcze pomieszczenie sklepione, a nad nim główna izba wspomnianej Skałki. Na piętrze oczywiście znajdował się Smatruz Kuśnierski, jak zawsze hala zajmująca całą tę kondygnację. Wejście wiodło z Rynku, od południa, po zewnętrznych drewnianych schodach nakrytych daszkiem. Schody musiały prowadzić na rodzaj ganku: „wchodząc na galerię przed smatrusz, ta jest deszczkami opierzona, nad nią dach stary zły". W wejściu do Smatruza osadzone były „odrzwia kamienne". O wnętrzu Smatruza zanotowano: „z którego okien 16 między arkadami". Jest to zapewne opis pośredniego doświetlenia wnętrza głównego przez wykusze zawieszone przy elewacji wschodniej i zachodniej, otwarte do wnętrza arkadami, a z zewnątrz wyglądające jak kryte ganki. Smatruz nakryty był stropem z drewnianych belek na murłatach („podpaskach"). Znajdowały się w nim dwie drewniano-gliniane „komory". Poza tym ze Smatruza można było zejść w kierunku zachodnim, schodami przy elewacji północnej. Przy zejściu tym, ku Kramom Bogatym, był „ganeczek na 4 słupach, deszczkami staremi opierzony, nad nim dach stary zły" i drewniane schody, również pod daszkiem. Dwa wejścia, w krótszych ścianach Smatruza i zewnętrzne schody, to oczywista analogia do znacznie bardziej monumentalnych Sukiennic. W 1794 roku stwierdzono zalanie nieczystościami, usuwanymi ze Skałki uliczką pomiędzy Małą Wagą a Kramami Bogatymi. Przestrzeń tę określono jako podwórze[110].

Niedługo później, w 1801 roku, całkowicie zburzono budynek Małej Wagi, a resztki murów jej piwnic i ich wnętrze zagruzowano, niwelując teren do ówczesnego poziomu Rynku. W roku wyburzenia powstał bardzo interesujący, aczkolwiek niezbyt precyzyjny opis[111]. Rzekomo parter był „jednym sklepieniem zaciągniony i służył na użytek wagi" – słowa te brzmią podejrzanie, zważywszy poprzednie, nieraz drobiazgowe opisy, w których znaczną część parteru wagi krył strop. Wjazd do wagi „wielkimi wrotami od strony Szarej kamienicy, po prawej ręce wchodząc przepierzenie drewniane na kancelarię pisarza wagi, po lewej ręce przedział na skład na towary kupieckie. W środku zaś tego gmachu obszerne miejsce na ważenie towarów". I nieco dalej: „Nad sklepieniem składu była izba szynkowna z oddzielnym wchodem od domu Wagi Wielkiej teraz Komisją zwanym, do której się po wschodach wchodziło – Skałką zwana z piwnicą [zapis ten naszym zdaniem ostatecznie ustala miejsce izby szynkowej jako pięterka wydzielonego w wysokości parteru, nad sklepionym pomieszczeniem]. Nad gmachem była izba pod strychem, do której się od strony domu Komisji [tzn. od strony południowej; dawniej od Wielkiej Wagi] po wschodach drewnianych zewnątrz ulicy wystawionych wychodziło i ta izba zwała się Smatruzem, w której dawnymi czasy mieli skrzynki kuśnierze ze swymi towarami na sprzedaż wystawione, a ostatnio garbarze białoskórnicy".

Opis ten pozwala przynajmniej częściowo zinterpretować plan Dominika Pucka z 1787 roku, który ukazuje parter budynku jako trójpasmowy układ pomieszczeń, a przy elewacji południowej dobudówkę stanowiącą część Skałki.

[107] Sudacka A.: *Budynek*..., s. 46, 47.

[108] *Źródła*..., nr 80, 81.

[109] *Ibidem*, nr 81.

[110] *Ibidem*, nr 82.

[111] Rederowa D.: *Studia*..., s. 90; Sudacka A.: *Budynek*..., s. 47, 48.

The Building of the Small Scales in Main Market Square in Kraków – an Attempt at a Reconstruction

In 2005 the relics of the walls of the Small Scales (Mała Waga) were discovered underneath the surface of Main Market Square (Rynek Główny) in Kraków. Situated in the plaza's eastern section, the Small Scales was not only a building, but also an institution having at its disposal the devices for weighing light commodities in loads of anything below 1 *cetnar* (Polish hundredweight), wax, or pepper and other spices (as well as such goods as soap, fat, tar, alum, sulphur, or resin, collectively referred to as the *ponderabilia*). The brick and stone building of the Small Scales was probably constructed in the years 1391–1405, or ca 1405. It was a large structure based on an orthogonal plan, with the Scales on the bottom storey and the Furriers' House (Smatruz Kuśnierski) on the top storey, and expanded by the bay window units adjacent to the longer elevations. Mentioned in modern written accounts, the cellars presumably date back to the late 15th or the early 16th century. In the 16th century the building was rebuilt, shaped into a structure with a Mannerist attic patterned after the Cloth Hall (Sukiennice); the last phase of the works was concluded in the years 1594–1595. Throughout the 17th and 18th centuries the exterior of the Small Scales did not undergo any significant alterations, while the inside was further divided into smaller rooms. For some time in the 18th century the Small Scales and a part of its southern extension housed a city tavern called the Skałka. The building of the Small Scales was demolished in 1801.